

Юлія Турлова,
кандидат юридичних наук,
головний науковий співробітник відділу
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України

УДК 343.97:343.77

До питання щодо соціально-демографічної характеристики осіб, які вчиняють екологічні злочини

У кримінологічній літературі питання, що стосуються соціально-демографічних характеристик особи злочинця, розглядаються при дослідженні одного з основних елементів кримінології – особи злочинця, важливість якого зумовлена тим, що в ньому переплітаються такі важливі кримінологічні проблеми, як природа злочинності та шляхи її запобігання. Ефективність запобіжної діяльності зумовлюється адекватним уявленням щодо предмету такої діяльності, зокрема стану злочинності та характеристик особи злочинця.

Зазначене справедливе й стосовно окремих видів злочинності, в тому числі й екологічної злочинності, запобігання якій неможливо без з'ясування специфіки особи, яка вчиняє злочини даної категорії, адже система особистісних характеристик злочинців має важливе значення для аналізу причин злочинної поведінки, а відтак і для запобігання таким злочинам.

Як зазначали у своїх працях В. М. Кудрявцев, В. Є. Емінов, О. Б. Сахаров, І. М. Даньшин та інші дослідники проблем особи злочинця, соціально-демографічні ознаки властиві

будь-якій особі та самостійного кримінологічного значення вони не мають. Водночас, вони у своїй сукупності містять важливу інформацію щодо кримінологічної характеристики особи екологічного злочинця. Аналіз соціально-демографічних ознак даної категорії осіб дасть змогу виявити чинники, котрі сприяють формуванню у таких осіб кримінальної мотивації. А врахування поряд із зазначеними ознаками соціально-психологічних причин сприятиме розробці ефективних заходів запобігання екологічній злочинності.

Слід відзначити, що окремим питанням, що стосуються особи, яка вчиняє екологічні злочини, приділялась увага у кримінологічних дослідженнях екологічної злочинності взагалі та її окремих видів зокрема такими науковцями, як С. Б. Гавриш, О. Л. Дубовик, Е. М. Жевлаков, Н. Г. Іванова, Т. В. Корнякова, О. В. Мельник, Г. С. Поліщук, В. М. Раднаєв та ін. Разом з тим, не зважаючи на велике наукове та практичне значення досліджень зазначених авторів багато питань у цій сфері залишаються ще недостатньо висвітленими.

Метою статті є дослідження, що ґрунтується на загальнотеоретичних знаннях про особу злочинця та емпіричному матеріалі, особи, яка вчиняє екологічні злочини, та надання їй соціально-демографічної характеристики.

Вивчення осіб, які вчинили екологічні злочини, передбачає аналіз відповідної системи показників або структури особи злочинця. У кримінології існує велика кількість поглядів щодо структури особистості злочинця. Найбільш поширеною є уявлення про структуру особи злочинця, що включає в себе сукупність таких елементів як: її соціально-демографічні ознаки, моральні властивості та психологічні особливості, її соціальний статус і соціальні зв'язки, кримінально-правові ознаки [1, с. 120].

Дослідження соціально-демографічних параметрів досліджуваної категорії злочинців сприяє з'ясуванню мотиваційного комплексу злочинної поведінки з метою кращого розуміння причин злочинних проявів. Окрім цього соціально-демографічні ознаки тісно пов'язані із світоглядними позиціями, ціннісними орієнтаціями, колом інтересів, способом життя, мотивацією поведінки, знаходять своє продовження і конкретизацію в них. Важливість цього положення вимагає підвищеної кримінологічної уваги, адже соціально-демографічна характеристика по суті є тією визначальною рамкою, що задає контури усього морально-психологічного образу досліджуваної категорії злочинців, проливає світло на їх соціальні зв'язки і найголовніше – ставлення до соціальної дійсності, інших людей, самого себе [2, с. 120].

За словами В.В. Голіни, «соціально-демографічні ознаки характеризують злочинця як людину конкретної епохи, яка має соціальний статус і посідає певне місце у суспільних відносинах» [3, с. 97].

До таких ознак відносять стать, вік, освіта, місце народження і про-

живання, громадянство та інші відомості демографічного характеру.

Виходячи з сутності та правової регламентації відповідальності за вчинення екологічних злочинів, дослідження ознак осіб, які вчиняють злочини даної категорії, проводилось за матеріалами кримінальних справ, що знаходились у провадженні органів досудового слідства або були розглянуті судами за статтями розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу «Злочини проти довкілля», офіційними статистичними відомостями та іншими джерелами кримінологічної інформації.

Науковці, що досліджували розподіл екологічних злочинців за статевою ознакою зауважують, що «злочинні посягання на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відновлення природних ресурсів є суто чоловічими «заняттями». Питома вага осіб чоловічої статі у загальній кількості винних у вчиненні аналізованих злочинів становить 97,3 %. Отже, лише 2,7 % таких злочинів вчинено жінками» [4, с. 236-237].

Варто зауважити, що ні в законодавстві, ні у науковій літературі немає визначення терміну «особа винного». Також і Т.В. Корнякова у своїй роботі не уточнює, що саме мається на увазі. Тому вважаємо використання зазначеного терміну при висвітленні кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє екологічні злочини, недоречним.

У зведеному вигляді відомості щодо соціально-демографічних та інших ознак осіб даної категорії містять такі офіційні статистичні відомості як Форма № 2 МВС України «Звіт про осіб, які вчинили злочини», а з 20 листопада 2012 року (у зв'язку з тим, що розпорядником статистики є Генеральна прокуратура України) – Форма № 2 Генеральної прокуратури України «Звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення», а також Форма статистичної звітності Державної судової адміністрації України № 7 «Звіт про склад засуджених» [5].

Зазначені відомості певною мірою відрізняються у показниках, що характеризують особу злочинця, адже в одному випадку статистичні дані стосуються осіб, які вчинили злочини, а в іншому – засуджених осіб. Різниця полягає у правовому статусі таких осіб, адже відомості про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, зводяться у відповідному звіті у випадках звернення до суду з обвинувальним актом, з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, з клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, а також закриття кримінального провадження, коли помер підозрюваний, обвинувачений (крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого). У другому випадку йдеться щодо осіб, обвинувальні вирoki щодо яких набрали законної сили у звітному періоді.

Для аналізу нами було обрано період з 2009 по 2014 рік. Кількість жінок, які вчинили екологічні злочини протягом зазначеного періоду, становила 196 серед виявлених осіб і 118 серед засуджених. За результатами розрахунків частка зазначених категорій у загальній структурі осіб, які вчинили екологічні злочини, становила відповідно 2,1 % та 1,8 %. Отже, отримані показники є дещо меншими у порівнянні з даними Т. В. Корнякової, що, можливо можна пояснити різницею у періоді дослідження.

Аналізовані відомості стосувались усієї кількості осіб, які вчинили екологічні злочини всіх категорій. Щодо ж особливостей розподілу зазначених осіб за статевою ознакою зауважимо, що в залежності від спрямованості посягань злочинна активність жінок у них є істотно різною.

Так, за проведеними нами дослідженнями частка засуджених жінок серед браконьєрів (незаконне полю-

вання та незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом) становить менше 0,5 %, що зумовлюється як характером злочинної діяльності, способом вчинення злочинів, так і психологічними ознаками [6, с. 111].

Стосовно порушення правил охорони або використання надр аналогічний показник становить 1,2 %, знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу – 11,1 %, незаконної порубки лісу – 4,0 %,

Проведене О. В. Мельник дослідження матеріалів кримінальних справ дозволило зробити висновок про значно більшу частку жінок серед злочинців у сфері забруднення довкілля – 15,5 % [7, с. 169].

Інші категорії екологічних злочинів, що були вчинені жінками, у структурі судимості не представлені.

Як відомо, поведінка людини, в тому числі і злочинця, його мета і мотивація в будь-якому віці мають соціальну спрямованість і багато в чому визначаються умовами його формування, але разом з тим, мотиви і цілі вчинення злочину, вплив певних обставин на поведінку людини багато в чому залежать і від його віку.

Отже, вікова характеристика – один з важливих компонентів характеристики осіб, які вчинили екологічні злочини. Вік істотно впливає на поведінку людей (у тому числі і злочинну), адже значною мірою зумовлює систему потреб та інтересів конкретної особистості. Вікові особливості роблять безпосередній вплив і на взаємини особи з навколишнім середовищем. З віком відбуваються соціально-психологічні зміни як самої людини, так і її оточення.

Певні особливості притаманні і віковій характеристиці осіб, які вчинили екологічні злочини. Розподіл виявлених і засуджених осіб ілюструють наведені нижче діаграми.

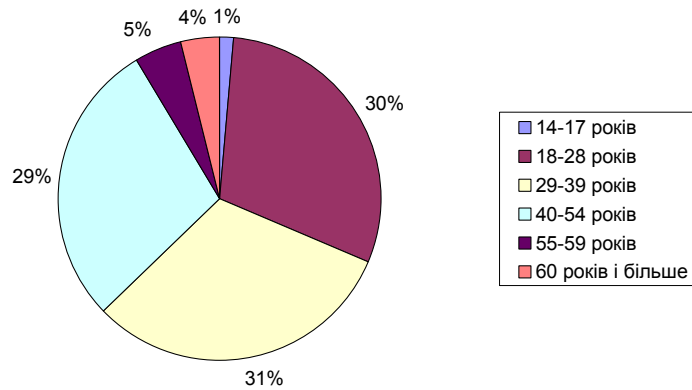

Рис. 1. Розподіл осіб, які вчинили екологічні злочини, за віком

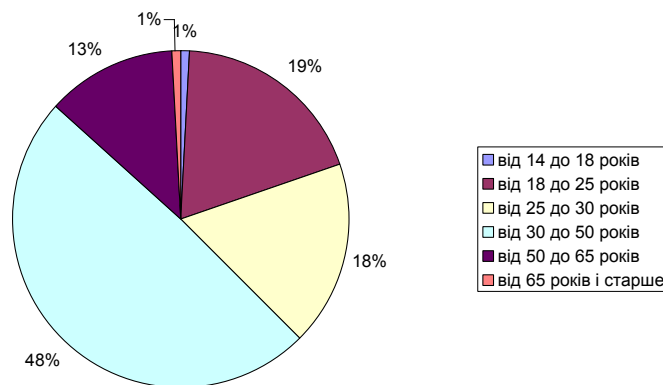

Рис. 2. Розподіл осіб, які засуджені за екологічні злочини, за віком

Як видно з наведених діаграм, розміри вікових інтервалів у формах статистичної звітності є різними, що ускладнює порівняльний аналіз отриманих результатів і, вочевидь, актуалізує питання уніфікації відповідних форм статистичної звітності. Співпадають лише межі вікових інтервалів, що характеризують показники неповнолітніх злочинців.

Зауважимо, що у звіті про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також звіті про склад засуджених передбачено розподіл неповнолітніх у віці від 14 до 15 років та від 16 до 17 років включно.

Водночас, зважаючи на незначну кількість осіб, що вчиняють екологічні злочини у віці від 14 до 15 років (7 серед виявлених осіб і 1 серед засуджених), нами ця категорія окремо не виділялась.

Найбільша кількість неповнолітніх була засуджена за незаконну порубку лісу – 23. За незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом засуджено 17 осіб, незаконне полювання – 8, порушення правил охорони або використання надр – 2, знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу – 1.

Звертає увагу те, що саме у цьому віці відбувається формування особистості, а також вибір сталого мікросередовища, в якому особа набирається життєвого досвіду, що допомагає приймати життєво важливі рішення та вирішувати конфліктні ситуації. Наявність злочинців серед неповнолітніх засвідчує наявність деструктивних тенденцій у формуванні їх особистості.

Крім того, вчинення злочинів неповнолітніми є особливо небезпечним у контексті розвитку «злочинної кар'єри». Так, у 1999 р. затримано на петельному промислі школярів К. і Б. – учнів 11-го та 10-го класів, за плечима яких було кілька років безжального промислу, десятки задушених або забитих копитних і хутрових звірів. За словами егеря, який затримав неповнолітніх браконьєрів, «саме затримання більше нагадувало бойову операцію, з елементами вистежування, далеко не дитячої погоні, і цілковитої відмови після затримання – все як у бувалих браконьєрів. А скільки ми їх «вираховували», скільки спалили бензину і пройшли пішки кілометрів по їхніх слідах, скільки зняли їх петель, скільки вони поламали годівниць і солонців з помсти нам?! Навіть не вірилося, що все це робили школярі!» [8].

Одна з категорій злочинів, які вчинюються неповнолітніми та які

умовно можна назвати екологічним вандалізмом, є одним з різновидів агресивних злочинів, що виражають деструктивні (руйнівні) властивості винних осіб, мотивовані ворожістю та ненавистю до людей, суспільства, речам, довкіллю. Нерідко злочини даної категорії вчиняються підлітками, як правило, з сімей, де відсутній належний чи взагалі будь-який педагогічний контроль. Як приклад екологічного вандалізму Г. С. Поліщук ілюструє публікацією однією з херсонських газет: «Юний лобур підійшов до плавней поблизу околиці Голої Пристані та підпалив очерет. А коли вогонь розгорівся став щось викрикувати та танцювати» [9, с. 257].

Відповідно до узагальнених відомостей, за віковими показниками дорослі засуджені за екологічні злочини характеризуються таким чином: особи у віці 18-25 років – 19,1 % (1283), 25-30 років – 17,5 % (1179), 30-50 років – 49,2 % (3306), 50-65 років – 12,5 % (842), 65 років і старше – 0,9 % (61).

Розглядаючи кримінальну активність засуджених за екологічні злочини зауважимо на те, що її розподіл за віковими інтервалами має вигляд близький до перевернутої параболи, а максимальні значення – 236 засуджених на кожний рік вікового інтервалу – характеризують вікові ознаки засуджених від 25 до 30 років.

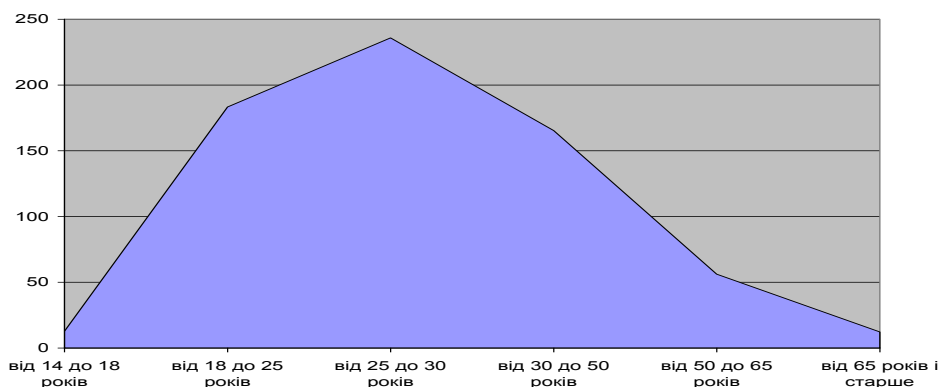

Рис. 3. Кримінальна активність засуджених за екологічні злочини (співвідношення кількості осіб на кожний рік вікового інтервалу)

Варто зазначити, що переважання у структурі засуджених за екологічні злочини вікових категорій, що належать до найбільш соціально активних (18–50 років) – 85,8 % свідчить про соціальну зрілість осіб, які вчиняють посягання даної категорії, та достатню сформованість їх потреб і способів їх задоволення.

Майже повністю екологічні злочини вчинюються громадянами України. Протягом 2009-2014 років засуджено лише 22 іноземних громадянина та 11 осіб без громадянства, що у сукупності становить 0,5 % від усієї кількості засуджених.

Характерною особливістю екологічних злочинів є переважання серед осіб, які їх вчиняють, сільських мешканців (73 %). За даними Т. В. Корнякової, найбільша кримінальна активність сільських мешканців спрямована на вчинення таких екологічних злочинів: незаконне видобування корисних копалин (72,8 %); незаконне полювання та незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (76,4 %); забруднення або псування земель і безгосподарське використання земель (78,7 %); незаконна порубка лісу (89,6 %) [10, с. 238].

Важливою ознакою, що характеризує осіб, які вчинили екологічні злочини, є їх освітній рівень, адже різні стадії розвитку особистості зумовлені не тільки віковими особливостями, але й значною мірою освітою та соціальним статусом. Як відомо, прямої кореляційної залежності між рівнем освіти і формою неправомірної поведінки немає, однак рівень освіти впливає і на правосвідомість, і на формування світоглядних поглядів, і на здатність вибору того чи іншого варіанта поведінки.

Узагальнення відомостей, що містяться у звіті про осіб, які вчинили злочини, та звіті про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, дозволило визначити освітній рівень виявлених осіб, які вчинили екологічні злочини. Вищу освіту мають 11,7 %, частка осіб з професійно-технічною освітою становить 30,7 %. Найчастіше вчиняють злочини даної категорії особи, які мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту. Їх питома вага становить 54,2 %. На долю осіб, які мають початкову загальну або взагалі не мають освіти приходиться 3,4 %.

Рис. 4. Розподіл виявлених осіб, які вчинили екологічні злочини, у 2009–2014 рр. за екологічні злочини, за рівнем освіти

Зауважимо, що Форма статистичної звітності Державної судової адміністрації України № 7 «Звіт про склад засуджених» містить 7 категорій, що характеризують освіту засуджених. Для порівняльності параме-

трів, що характеризують освітні ознаки екологічних злочинців, нами об'єднано декілька освітніх категорій у звіті про склад засуджених, що ілюструє наведена нижче діаграма.

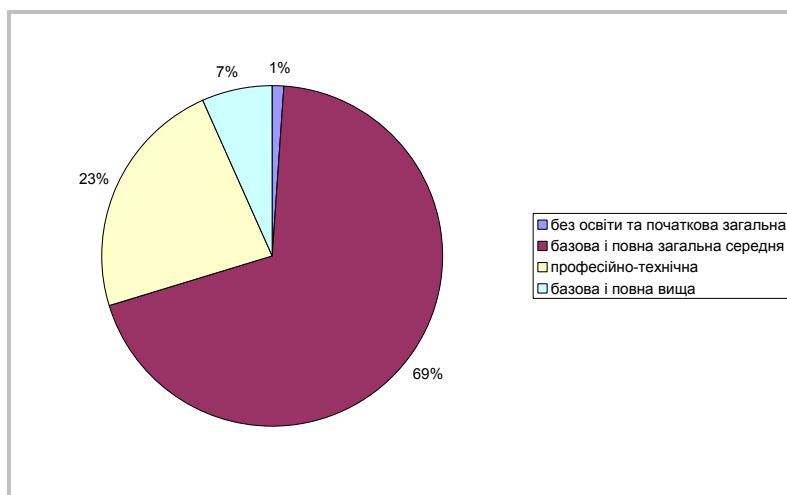

Рис. 5. Розподіл осіб, які були засуджені у 2009–2014 рр. за екологічні злочини, за рівнем освіти (за даними ДСА України)

Проведене дослідження засвідчило певні відмінності у освітніх характеристиках виявлених і засуджених осіб. Зокрема, утричі меншою є частка осіб, які мають початкову загальну або взагалі не мають освіти, – 1,1 %, ще більшу частку становить категорія осіб, які мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту, – 69,2 %. Відповідно меншими є долі осіб з професійно-технічною (22,9 %) та базовою і повною вищою освітою (6,7 %). Такий розподіл узгоджується з освітніми характеристиками злочинців у цілому (сукупно всіх категорій) та підтверджує загальну тенденцію, відповідно до якої переважна частина злочинців характеризується низьким або середнім рівнем освіти.

Як і інші соціально-демографічні ознаки, залежно від спрямованості посягань певну специфіку мають освітні характеристики осіб, які вчинили екологічні злочини.

Так, О. В. Мельник характеризує освітній рівень осіб, які вчиняють злочини пов'язані з забрудненням довкілля, таким чином: більше половини осіб мають вищу освіту – 51,5 %. Біля третини становить частка осіб з професійно-технічною освітою – 34,2 %. Питома вага осіб, які мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту, а також початкову загальну або взагалі не має освіти є незначною – відповідно 12,1 % і 2,2 % [7, с. 170]. Значна відмінність освітніх характеристик даної категорії осіб від екологічних злочинців у цілому зумовлена професійно-посадовим статусом осіб, які вчиняють злочини пов'язані з забрудненням довкілля, та вимогами до осіб, які можуть займати відповідні посади та займатись діяльністю у зазначених сферах.

Досліджуючи кримінологічні характеристики осіб, що вчинили злочинні посягання на рослинний світ

(знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, незаконна порубка лісу, порушення законодавства про захист рослин) Н. Г. Іванова зазначає, що 93,4% таких осіб мають загальну середню, професійно-технічну, початкову загальну або взагалі не мають освіти [11, с. 10].

Майже не відрізняються показники, що характеризують освітній рівень осіб, які вчиняють незаконне полювання та незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, від загального освітнього рівня екологічних злочинців. Так, освітній рівень засуджених браконьєрів характеризується таким чином: частка осіб, які мають вищу освіту, є незначною – 6,9 %. Більшість має повну загальну серед-

ню або базову загальну середню освіту (64,7 %) чи професійно-технічну освіту (28,1 %). Частка осіб, що має початкову загальну становить 0,4 % [12, с. 133].

Таким чином, наведене засвідчує, що соціально-демографічна характеристика осіб, які вчиняють екологічні злочини, має важливе кримінологічне значення, оскільки сприяє повноті висвітлення досліджуваної проблеми. Аналіз узагальнюючих ознак осіб, які вчиняють екологічні злочини, дозволяє встановити специфічні характеристики злочинців даної категорії у порівнянні з типовими характеристиками всього населення, що сприятиме розробленню заходів запобігання.

Список використаних джерел

1. *Курс кримінології* : підруч. : у 2 кн. / [Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 1 : Загальна частина. – 2001. – 352 с.
2. *Головкін Б. М.* Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін – Х. : Право, 2011. – 432 с.
3. *Голіна В. В.* Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження: Монографія. – Х.: Регіон-інформ, – 2004. – 212 с.
4. *Корнякова Т. В.* Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : монографія / Т. В. Корнякова. – К.: Ін Юре, 2011. – 408 с.
5. *Судова влада України* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/lkflghkjlh/.
6. *Турлова Ю. А.* Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія цим злочинам : монографія / Ю. А. Турлова; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - К. : Наук. світ, 2012. - 181 с.
7. *Мельник О. В.* Кримінологічна характеристика осіб, що вчиняють злочини пов'язані з забрудненням довкілля / О. В. Мельник // Наук. вісник Київ. нац. уні-ту внутр. справ – К., 2012. – № 1(80). – С. 168–175.
8. *Петельний промысел* [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uahunter.com.ua/protivniki_ohoti/article18.php>.
9. *Кримінологія*: Навч. посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. докт. юрид наук, проф. О. М. Джужі. – К.: Атіка, 2010. – 312 с.
10. *Корнякова Т. В.* Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : монографія / Т. В. Корнякова. – К.: Ін Юре, 2011. – 408 с. – Бібліограф.: 382 – 408 с.
11. *Іванова Н. Г.* Запобігання злочинним посяганням на рослинний світ (за матеріалами Донецького регіону України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. Г. Іванова ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 18 с.

12. Турлова Ю. А. Кримінологічна характеристика особи злочинця-браконьєра / Ю. А. Турлова // Судова апеляція. – 2010. – № 2(19). – С. 130–136.

Турлова Ю. А. До питання щодо соціально-демографічної характеристики осіб, які вчиняють екологічні злочини

У статті надано кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє екологічні злочини, на основі загальнотеоретичних знань про особу злочинця та емпіричного матеріалу. Дослідження проведено з позиції соціально-демографічного виміру, що є методологічним підґрунтям для розуміння багатьох проблем, пов'язаних із пізнанням природи екологічної злочинності як соціального феномену та розробленням ефективних заходів її запобігання.

Ключові слова: особа злочинця, екологічні злочини, кримінологічна характеристика, соціально-демографічні ознаки.

Турлова Ю. А. К вопросу о социально-демографической характеристике лиц, совершающих экологические преступления

В статье дана криминалогическая характеристика лица, совершающего экологические преступления, на основе общетеоретических знаний о личности преступника и эмпирического материала. Исследование проведено с позиции социально-демографического измерения, что является методологическим основанием для понимания многих проблем, связанных с познанием природы экологической преступности как социального феномена и разработкой эффективных мер ее предотвращения.

Ключевые слова: личность преступника, экологические преступления, криминалогическая характеристика, социально-демографические признаки.

Turlova I. Social and demographic characteristics of the environmental criminal

Based upon the theoretical knowledge of the identity of an offender and the empiric analysis this article handles criminological characteristics of a person who commits an ecological crime. The research has been accomplished from the socio-demographic point of view and it is meant to be a methodological fundament to solve the majority of the problems associated with understanding of the nature of ecological violation as a social phenomenon. The article will also give a clue to work out effective countermeasures to prevent those violations.

Key words: identity of an offender, ecological violations, criminological characteristics, socio-demographic characteristics